

1

Сніг того року випав рано. Не встиг був жовтень осипати на землю багряно-жовтого багаття листя, що віджило своє, як з неба вже труснуло першим білим, мов тим лебединим пухом, снігом. Він неквапливо ховав під білосніжну ковдру чорні та непривітні, неохайно-брудні в цю пору поля, що тягнулися за селом нескінченними смугами, і дерева, що тепер сиротливо застигли на порозі зими, кістляві та геть безпомічні на вигляд без свого листяного вбрання.

Але все то було потім. А в ту днину село було окуповане впертим ворогом-дощем, котрий не втомлювався проливатися на землю вже другу добу поспіль, деінде зриваючись на мокрий сніг. Холодно, промозко та непривітно. В таку днину хочеться поскорше до печі, притулитися міцніше промерзлою від вологості спиною до її теплої стіни й за-вмерти так, заплющивши втомлені очі, що забули спокій, і не думати ні про що, не розривати серце думками про те, що ось-ось прийде зима, а в коморі залишилася одна ледь жива від голоду курка, в лантусі менш як половина зерна пшениці та в глечику ще трохи старого сала. Одна надія

на картоплю, але ж хто знає, чи затримається вона в них... А про те, чим було топити пічку, і взагалі думати не бажалося. Знову треба йти з санками за плавні, до лісосмуги, й тупою сокирою вирубувати чималі обаполки.

Поморщившись, Олександра зітхнула. Штовхнула високі двері й тихо ввійшла до класу. Вчителювала вона в школі за дозволом німців і змушена була навіть німецьку мову вчити. Дітей мала навчати німецької ідеології, втовкмачувати їм ненависть до рідного, чого раніш навчала. Радянська вчителька на окупованій ворогом землі перетворилася на вчительку німецьку й тихо ненавиділа себе за це. Діти ще не прийшли, тому могла вона спокійно посидіти за столом біля вікна, увірвавши хоч яку крихту тиші та спокою, котрих їй так не вистачало. А так хотілося. Хотілося просто посидіти серед тиші й подумати. Подумати про те, що довгі роки гналося з її думок — гналося навмисне, але все ж поверталось. Поверталось тими задушливими темними ночами, коли навіть утома не могла змусити її поспути, а минуле поставало знову, вдень гнане працею, учнями, бубонінням завжди невдоволеної тітки... Воно поверталось — її минуле, примушуючи безпомічно, гірко плакатися від болю, й плакатися тихо, затискаючи зубами стару, посірілу, запряну подушку, аби тільки тітка не зачула.

Присівши на старий хиткий стілець, Олександра, не скидаючи пальтечка, тому що в приміщенні школи було пронизливо холодно, неуважним поглядом ковзнула у вікно, за запиленим і тьмяним склом якого виднілася темна й неприваблива убогість осені, котрої так не полюбляла Олександра... коли навколо все таке сумне та сіро-чорне: від непривітного неба до окрайців намоклої дощем землі.

Скільки минулося часу з того колишнього, ще щасливого життя... життя, коли вся родина була разом, коли вона — випечена та вигріта батьківською любов'ю — ще вірила в те, що колись у майбутньому своєму, що вимальовувалося перед нею неодмінно у яскраво-червоних кольорах, буде щасливою. Щасливою й коханою. Й навіть відала об тім, хто зробить її такою. Мишко Данилець, сусідів син, віком старший від неї на п'ять років, — високий і чорнявий, ставний парубок з пронизливими чорними очима. Спочатку, від самого дитинства, він був просто сусідом Мишком, веселим та гомінким хлопцем, котрих багацько на селі. Та все перемінилося тоді, коли Олександрі минулося сімнадцять літ. Вона тільки-но закінчила школу, мала їхати з осені до міста, в педучилище, до батькової двоюрідної сестри, котра там працювала завучем. А надворі стояло літо. Тепле й навіть спекотне літо, останнє в її юнацтві, останнє перед новим, дорослим життям.

Олександра саме поверталася з поля, де вони з тіткою ворушили сіно. Тітка зустріла котрусь із сусідок, загомонілася з тою біля току, а Олександра пішла до невеликого ставочка, що викопали за селом. Замріявшись, вона повільно простувала бережком, уявляючи собі те життя, котре чекає на неї в місті. Й здригнулася, коли зовсім поряд захлюпотілася вода. Зойкнула та підвела очі...

Перед нею стояв Мишко.

Але вже не той Мишко, котрого звиклася вона бачити чи не кожної днини через тин. Ні, зараз то був уже наче інший Мишко... знайомий з самого її дитинства й одночасно зовсім, ну зовсім незнайомий, роздягнений лиш до штанів і без сорочки, з широкою засмаглою грудниною,

по якій збігалися веселі струменці води з його намоченого темного волосся. Таким Саша його ще не бачила й тільки здригнулася, відчувши, як пронизливо та солодко одночасно защемілося в неї серце. Забилося у грудях новим, ще незнайомим почуттям... дивним і загадковим.

— Здоров була, сусідко!

Вилискнувши веселою усмішкою на засмаглому лиці, Мишко швидкою рукою смикнув її за товсту темноволосу косу й гайнув геть, чи то й справді не помітивши, а чи тільки вдавши, ніби не помітив її дивного погляду та спантеліченого мовчання, а це зовсім не було притаманним доньці Мазура.

Ось із того дня Олександра й захворілася своїм сусідкою, закохалася в нього з потужною силою молодого гарячого серця. Кожна зустріч з ним, нехай коротка й нетривала, кожен погляд його та слово кожне були благословенно оспівані її закоханим серцем, омріяні короткими літніми ночами.

А потім була справжня мука її навчання в місті, і як чекала вона тих днів, тих рідкісних днів, коли могла поїхати додому й нарешті побачити ті темні очі, спробувати відшукати в них те, що могло б означати відповідь на її палке й мовчазне дівоче кохання. Вона була такою ж певною у тім, що він неодмінно покохає її... бо інакше просто бути не могло, адже сама вона так сильно кохала його. А її почуття не могло полишитися без взаємності, й думки про протилежне вона навіть не допускала до свого серця. Мишко ж завжди такий радий її зустріти, він жартує й дражнить її весело — заграє. Та й мама казали, що вона зросла на справжню красуню... Йї тому справжнім

жахом став для неї приїзд додому одного осіннього дня, коли було так холодно на вулиці. Її перед днем тим бачила вона сон, у якому побралася з Мишком.

— Ой, доню, як ти вчасно приїхала, — сплеснула руками мама, що була розчервоніла лицем, вкрай заклопотана й одночасно радісна. — Допоможеш мені короваю замісити, а то ж я не встигаю... хоч ріжте мене на шматочки, а не встигаю.

Олександра здивовано забликала.

— А що трапилось, мамо? Що за гвалт такий? Невже хтось намислив одружитися?

Мама майнули рукою.

— Намислив. Наш Мишко відзначився, все ж потайки водився з Оксаною Татаренчихою, а це налігся на батька — давай весілля мерщій, кохаємося ми. Та баби по селу гомонять, що не інакше як чревата вже Оксана, бо чому б оцей поспіх та оця морока? А весілля ж то завтра... й куди вони, оглашенні, поспішають...

Олександра похитнулася, відчуваючи, як завмирає в неї в груднині серце, як наче мертвіє воно, сповільнюючи свій біг розмірених, мов підстрелена злодійською рушницею тварина, що зненацька падається на стрункі ноги. Перед очима майнуло мужнє і вродливе лице Мишка... Мишка, котрий ось уже завтра одружується з сірою, зовсім нічим не примітною й не особливо вродливою Оксаною, донькою удовиці Татаренчихи — досить дивакуватої, вижилої з розуму рудої жінки, хата котрої стояла ледь не край села. Її ось ця тиха, непривітна, вовчувата та дивакувата Оксана відбере в неї Мишка, відбере чоловіка, котрого вона так любила.

Мама нахмурилася.

— Стривай, Сашуню, а що з тобою? Ти чого так зблідла? Олександра затрусилася всім тілом.

— Нічого! — з надриванням відповілася, майже вигукнула вона й гайнула геть із хати. Побігла, не розбираючи дороги, не вбачаючи тої від сліз, що наче рясною зливою заповнили їй враз згаслі очі. Мама наздогнали її біля хлівинця, обернули до себе лицем міцними мозолистими руками й спробували зазирнути в невидючі, заплакані очі.

— Сашуню, рідненька! Що ж ти...

— Облиште мене, мамо... — слабо пручалася Олександра, вириваючись з материнських рук та бажаючи тільки одного — заповзти в якусь нірку чи шпаринку й завмерти там, наплакатися досхочу, наволатися звіром зраненим і настраждатися й аби тільки ніхто її не бачив. — Мені зараз і жити не хочеться...

— З чого це, донечко? Господи, та невже... — вражено раптом видихнули мама, й руки її, що тримали Олександру, враз ослабли. — Сашуню, донечко моя люба, невже ж ти закохалася в цього Мишка?

Олександра звела на маму болісний, зраний погляд очей своїх заплаканих і відповіла ледь чутно:

— Закохалася.

А наступного дня Мишко побрався з Оксаною. Та Олександра того вже не побачила: вона повернулася до міста, аби проплакати увесь той день, втикнувшись палаючим лицем у м'яку тітчину подушку.

Життя тривало. Воно несло її, несло від болю того холодного осіннього дня все далі й далі. Того дня, коли дізналася вона так несподівано для себе про одруження

Мишка з рудою Оксаною. Вона жила, вчилася та поведилася мов звичайна жива людина... але всередині відчувала себе за мертву, й серце її пронизливо боліло кожного разу, коли приїздила вона до рідного села й бачила його — гарного такого, ставного й веселого, але ж чужого, належного іншій, а не їй.

Влітку Оксана обродилася гарненьким рудоволосим синочком, і Мишко, ледь не роздуваючись від гордощів, викроковував по селу з сином на руках, краючи серце Саші на дрібне й болісне шмаття.

На час, коли вона закінчила навчання та на прохання слізне мами повернулася вчителювати до рідного села, Оксана була важкою вже четвертим дитинчам. А як не бажала Саша вчителювати в Опришках, воліла б на край самий світу поїхати, але кинути вже важко хвору на той час маму не могла. Так і полишилася в Опришках... через тин від щасливого Мишка з родиною.

Пронизливо раптом заскрипіли двері, й Саша, несподівано виринувши з думок, дещо острашливо озирнулася.

Й похолонула.

Біля дверей, погойдуючись на довгих ногах, стояв Тимко Мусієнко — відгодований і випещений син сільського голови, а нині влєсливий і догодливий поліцай, в міцних руках котрого тремтілося від страху все село. Й Тимко цей давно, років, може, з десять, закоханий був у неї, Олександрю.

— Здорovenька була, Сашуню, — пророкотів густим басом Тимко, й Олександра вся наїжачилася, закам'яніла й мов приросла була до дерев'яного стільчика, на якому сиділа, з лихоманливою швидкістю розмірковуючи об тім,

що зараз у школі немає нікого, крім неї та глухуватого й підсліпуватого діда Власа, котрий намагався виконувати обов'язки вчителя, але більшість часу спокійно дрімив десь у куточку. А Тимко... Тимко не дарма завітав сюди, ой не дарма. Он же очиська як горять, мов у kota шолудивого, — ці ненависні їй золотаво-зелені очі, що з нахабною відвертістю мандрували зараз її застиглим, перестрашеним лицем. — Одна ти? А де ж це твої горобенята?

Олександра прокашлялася.

— Зараз прийдуть.

— Ну-ну, — протягнув Тимко й господарем пройшовся приміщенням класу, вдаючи, що геть не помічає напруженого й досить перестрашеного погляду Олександри. Гарний він був, цей Мусієнко, й не відняти цього, — високий, ставний, міцний, але не товстун, володар каштанового густого й трішки кучерявого волосся та золотаво-зелених пронизливих очей, з вродливим мужнім лицем, але в Олександри він зовсім не викликав уподобання, а навпаки — її відвертало від нього всім єством, щось неприємне та лячне вбачалося й відчувалося нею в цім чоловікові. Й річ була зовсім не в тім, що він служив поліцаєм у німців, а вона так і не позбулася свого хворобливого почуття до Мишка. Ні, тут було щось інше, щось таке, чому вона й сама не відала пояснення й що до зубовного скреготіння дратувало тітку Варку, котра хоча б і сьогодні прийняла Тимка хоч за чоловіка Саші, а хоч і за коханця — то байдуже. Головним для неї було те, що поряд з Тимком їм не загрожувала б голодна смерть зимою, що наступала.

— Дурна ти, Шурко, — сичала тітка роздратованою кішкою, вливаючи до борщу останню згірклу олію сьогодні

вранці. — Й мати в тебе була такою. Чай не дівка вже, за тридцять звернуло, а мов монашка живеш. Ну чим тобі Тимко поганий, га? Чи він пикою такий паскудний, як Улас Болотний? Чи кривий або дуркуватий? Гарний хлопець...

— Не кохаю я його! — спробувала було заперечити Саша, але тітка й слухати її не забажала, плюнула собі під ноги й закричала так, що й кіт з хати дременує:

— А кому воно потрібне, кохання те твоє? Гадаєш, що Мишку чи ще кому? Та він свою рябу Оксану ні на кого не проміняє, тільки й думає що про неї та дітей. А що ти отримала за ці роки свого вірного кохання? Ні чоловіка, ні дитини... живеш мов бур'янина. Та живи, мені з того що? А ось із голоду здихати через тебе я не згодна.

Саша промовчала у відповідь й тихо вислизнула з хати в сіни, бо ж сперечатися з тіткою було геть марною справою, її все одно перекричати неможливо.

— Ну-ну, — знову повторив Тимко й раптом зупинився біля столу Олександри, нахилився так низько, що її очі опинилися навпроти його котячих, хижацьких очей, і повільно запитав: — Скільки у вас кімнат у хаті?

Здивована Саша повільно відповіла:

— Шість. А що?

Тимко похмуро насупився.

— Зупиняться за два дні в Опришках пани німці, ціла дивізія, а командування наказано розташувати зручно в найкращих і найбільших хатах. У нас хоч і велика досить хата, та ти ж знаєш, що маємо бісову прірву люду, мати понатягала родичів. А ви з тіткою лиш удвох... — Він замовк, вдивляючись в очі Саші з напруженою наполегливістю. — Я маю оселити у вашій хаті двох чи трьох

офіцерів. Та була б моя воля, я б цього робити не став, але сама розумієш. Вони як побачать вашу хату, то й без мене в ній оселяться.

Олександра пригнічено мовчала. Тільки німців їм зараз і не вистачало, й так ледь виживають, тітка геть збожеволіє: це ж скільки людей годувати!

Вона звела очі на Тимка.

— А... а чим же ми будемо їх годувати?

Мусієнко нахмурився.

— Про це можеш не хвилюватися. Навезуть вони з собою харчів, це ж тобі не солдатики прості, а офіцери, ті з голоду ніколи не помруть. — Тимофій помовчав, роздивляючись Сашу потемнілими очима, а потім тихо та зле промовив: — То тебе тільки це хвилює? Чим годувати німців? А об тім, що ви з тіткою опинитеся в одній хаті з мужиками, ти не подумала, га, Сашуню?

Олександра ледь не зойкнула. Вона й справді об тім якось і не подумала була, не подумала, як же тепер їм з тіткою жити у власній хаті, поділяючи ту з ворогами, які до того ж були ще й чоловіками.

Тимофій зіщулився.

— Не маєш чого сказати? А ось я за тебе все розміркував. До мене переберешся... кімната в мене велика, якось уже помиримося, а тітка твоя нехай з офіцерами вживається. Вона баба вже пристаркувата, ніхто до неї залицятися не почне, під спідницю не полізе.

Олександра зіскочила на ноги.

— Ні!

Тимко нахмурився.

— Що ні?

— Я не піду до тебе жити!

— Під німця краще ляжеш?

Злі, образливі слова болісно шмагонули серце Олександри, і, вражена, вона зневажливо поглянула на його похмуре лице.

— А тобі яка до того справа?

Вгодоване лице Тимка потемнілося, й не встигла Саша була отямитися, як він одним рухом омайнув стіл і вхопив її величезними своїми, сильними руками й затис так міцно, що в Олександри аж в очах потемнілося від болю.

— Відпусти мене!

Мусієнко вишкірився.

— Від мене все носа вернеш, жахаєшся, мов зачумленого... а німців не боїшся? Ну я тобі покажу... — Не встигла Олександра була ані слова сказати, ані закричати, як прохолодні, наполегливі вуста Тимофія вп'ялися в її вуста жорстким, злим і болючим поцілунком.

Олександра спочатку завмерла, застигла в його залізнних обіймах, а потім мов ожила й забилася відчайдушною пташиною, пручаючись, вириваючись і відбиваючись від нього холодними руками. Але що ж йому — дужому мужицярі — її невеличкі кулачки? Вони тільки дряпалися об його шкіряне пальто, сповзаючись униз. А губи його нахабліві вп'явалися в неї ще сильніш, мов саму душу її намагалися були висмоктати, випити її молодим вином. Але не радість, не вдовolenня солодке приносив їй цей поцілунок, чи не найперший у її житті. Ні, вона відчувала тільки огиду та гостру неприязнь до цього чоловіка, що тримав її зараз у своїх ведмежих обіймах.

Тимофій відхилився на якусь мить.

— Сашо, — майже ніжно прошепотів він, і не встигла Олександра перевести подих, як Тимко одним швидким порухом зірвав з неї куце її пальтечко й хотів було вхопитися за комірець її старенької вовняної суконьки, коли за його широкою спиною раптом пролунався дзвінкий дитячий голосок:

— Ану облиште Олександрю Яківну, дядьку, бо інакше вам же гірше буде!

Тимофій заблимав, його пальці якось самі по собі розслабилися, звільняючи комірець старенької Сашиної суконьки від свого полону. Потім він повільно обернувся, а Саша, хоча й мала би була плакати, ледь не розсміялася. На порозі класу, міцно затискаючи від люті дитячі долоньки в кулаки, яскраво палаючи кирпатоносим личком і рудавою чуприною, стояв Миколка — старший син Мишка, дитина, через яку той колись так швидко побрався з Оксаною. А тепер її — Олександри — найкращий учень, згодний заради неї на все на світі.

Вгодована пика Мусієнка перекосилася.

— Ти, шмаркляве пташеня, та як ти смієш так зі мною розмовляти?

Миколка почервонів ще дужче.

— А ви як смієте кривдити Олександрю Яківну? — Його зеленуваті, материнські очі дивилися на Тимка прямо й безбоязко, як очі дорослого вже чоловіка, а не безбородого дванадцятирічного хлопчини, худорлявого та невеличкого зростом, бо зростав він погано чи то через те, що вдався в зовсім невисоку Оксану, а чи від постійного недоїдання.

— Та хто ж її ображав? — вишкірився Тимофій.

— Ви, — вперто наполігся Миколка й швидко-швидко закричав: — Ось повернуться татко з війни, й він вас

швидко віджене від Олександри Яківни, а я йому в цім допоможу!

Олександра здригнулася, відчувши, як промайнула біля серця холодна змія страху за Мишка. О думи ті — гіркі та безрадісні, — що приходили до неї холодними та темними вечорами, коли тітка гасила каганця й хатою опановувалася цілковита темрява! Це вони — думи ті — малювали в її уяві жахливі картини війни, що вириналися з темряви й завжди мали один кінець — застигле, нерухоме тіло Мишка десь на чужому полі, руде, вогняне волосся Оксани під чорною хустиною вдовиці та ще заплакані діточки, котрих було в Мишка з Оксаною вже аж семеро.

Мусієнко вже відкрив був рота, аби виляяти Миколку, але тут до класу ввірвалася зграйка учнів Олександри, й він тільки суворо нахмурих брови й прошипів неголосно:

— Ми ще побалакаємо, а ти поки поміркуй над моїм запрошенням. — Натягнувши на голову кашкета, Мусієнко вийшов з класу, відпихнувши від дверей Миколку, котрий продовжував стояти там, затискаючи кулаки.

Олександра обережно доторкнулася тремтячою рукою до своїх палаючих, зім'ятих чужим поцілунком вуст і повільно сіла на стільчик. Миколка одразу ж опинився поряд. Худесеньке, не за віком маленьке й хоробре створіння, котре подарувала Мишкові Оксана. Й Олександра часто потай гадала об тім, якого б сина подарувала Мишкові вона сама. Вже б не рудавого, а темночубого й не такого маленького зросточком.

— Він зробив вам боляче, Олександро Яківно? — тихо запитався Миколка, доторкаючись тонкою бруднуватою долонею до її тремтячої руки й відганяючи геть недоречні

думки про їхнього спільного з Мишком сина. Його немає — того темночубого сина — й ніколи не буде. Мишко належав і — коли він повернеться живим — буде належати Оксані. Така вона вже є — гірка правда її життя, геть не схожа на мрії, й нікуди вже від неї не подітися.

Вона всміхнулася.

— Ні, що ти, — промовила майже весело, намагаючись не думати об тім, як безжальні губи Тимка нахабно та болісно зминали її уста жорстким поцілунком. Миколка об тім знати зовсім не повинен. Озираючись, вона поглянула на нього запитливо. — А де ж твої молодшенькі?

Миколка насупився.

— Дома залишилися. Мама прихворіли.

— Що з нею?

Миколка перенизав плечима.

— Не знаю. Кашляють вони дуже й лицем такі червоні, мов на сонці перегрілися. А яке ж зараз сонце? Холодно.

Олександра нахмурилася.

— Добре, йди сідай. А до мами я зайду сьогодні.

Вона залишилася сидіти, дивлячись прямо перед собою, а думки... О, ті шалені думки малювали в уяві її таке, про що соромно і вголос промовити. Ні, вона зовсім не бажала смерті Оксані, навіть не думала об тім, але десь глибоко в серці все ж ворухнувся черв'ячок страшної та неприємної гадки: а раптом помре не надто дужа, худенька й виснажена численними пологами Оксана й Мишко полишаться вдівцем з малими дітьми на руках, котрим ще так потрібна мати? Мабуть, грішно було й близько допускати такої думки, але вона так наполегливо стукалася в уяву Олександрі, малюючи там те, чого потай бажало

її серце. А бажало серце її бути поряд з Мишком, нехай і в горі його, але стати для нього єдиною підтримкою та розрадою. Погані, геть погані думки, які потрібно гоновити від себе, мов тих шкідливих котів. Оксана ж іще молода, чого б це вона мала помирати? Вона ще довго проживе, дочекається Мишка з війни, й Олександра щиро її цього зичила... ось тільки думка та гнила все ж щуром вовтузилася десь на дні її серця, дратувала марною надією бути колись щасливою разом з Мишком. А оселилася та думка нехороша в ній десь років із чотири тому, коли Оксана була ледь не померла важкими народами й горілася декілька днів у лихоманці. Її врятували, а ось дитинча померло, й було воно другим з їхніх померлих діток. На Мишка тоді було страшно й поглянути — вештався дворищем, мов тобі той привид, навіть працювати покинув. Та вона видужала, навіть народила ще найменшу донечку Надійку, й Олександра якось забулася про ті свої чорні, недобрі думи... а ось знову вони прокинулися, й мов щось темне заповзло до серця.

* * *

Поверталася вона додому, коли похмурий і непривітний день поступався місцем ще більш похмурому та непривітному вечору, що наповзався на село холодними й колючими сутінками, завіваючи під стріхи вже по-зимовому крижаним і пронизливим вітром.

Олександра швидко йшла стежкою застиглої багнюки, мерзлякувато закутавшись у пальтечко та теплу мамину хустку, а під ногами її потріскували крижані калюжі. Десь за селом оглушливо надривалися криком ворони, котрі зграями летіли з боку Глобиного, а від того крику

їхнього на душі робилося вже зовсім незатишно... та навіть лячно. Поскорше б додому, притулитися промерзлим у сирому, майже непротопленому класі тілом до грубки й посидіти так якусь хвилинку, а потім попоїсти гарячого борщу — й до Оксани.

Хата їхня велика, колись найзаможніша на селі, з просторими світлими кімнатами, знаходилася майже в центрі. Батько Олександрі, Яків Миронович Мазур, колись давно будував цей будинок для великої родини, але не судилося в цих стінах жити його маленьким діткам, котрих забрали хвороби, потім померла мама, Наталя Андріївна, а за нею тихо, мов був згаснув, пішов і батько, не забажавши жити без коханої дружини на цім світі. У великій хаті їх залишилося троє: тітка Варка, таткова сестра, брат Володимир і вона, Олександра. А зараз і взагалі двоє, бо Володимир пішов на війну. А чи ж повернеться?

Штовхнувши хвіртку, Олександра хутко пройшла до хати і вскочила в сіни. Але в хаті тепла вона зовсім не знайшла: тітка вперто не бажала натоплювати грубу, поки не вдарили справжні морози й на землю не полігся пухнастий сніг. Та й, на відміну від Олександрі, мерзлякуватою вона не була.

— Що, змерзла? — з байдужістю в голосі запиталася тітка Варка, як тільки Олександра була вскочила до хати й притулилася до ледь теплої груби. — А то треба було заміж завчасно виходити, поки траплялися люди, а не чекати хто його знає чого. Та й зараз ще не пізно — он Тимко хоч сьогодні б забрав! Так ні ж, носа все верне!

Олександра тільки зітхнула, але промовчала. Звиклася вона вже якось до сердитого тітчиного буркотіння й зараз не надто вже до нього дослухалася. Такою вона вже вроди-

лася, її тітка, — буркітливою та завжди всім невдоволеною. Суха, висока та пряма, вона б мала досить привабливе лице з виразними та великими блакитними очима та правильними рисами, коли б не оті завжди невдоволено закоплені вуста, які колись, можливо, й були пишними та рожевими, а зараз витягнулися в біду та тонку стрічку осуду й невдоволення. Та ще оті брови — чорні та густі, що були завжди насуплені та погрозливо нависалися над блакитними очима. Олександра відала об тім, що тітка була такою не завжди: мама згадували, якою реготухою та пустункою була колись ще зовсім юна Варя. А потім закохалася вона в Омелька Безкоровайного, гарного молодика, за пів року стала йому дружиною, та й року не процвіла щасливою у шлюбі. Омелян закохався в якусь удовицю з сусіднього села, то й погнав молоду Варю, вже важку першою дитиною, з хати своєї. Вона день просиділа в хаті брата, два... а потім зникла. Та знайшлася швидко, в коморі, з порізаними руками. А там і дитя не втрималося... й перетворилася ясноока красуня-пустунка на оцю насуплену й похмуру, завжди невдоволену жінку. Й Олександра все частіше, дивлячись на тітку, в глибині душі страшилася того, що й вона перетвориться на таку ж похмуру тітку, бездітну, що до ситого чрева накуштувалася гіркого полину нерозділеного кохання. Боялася й не бажала робитися такою... та що, коли вже?..

— Чого залякла? — обірвав її думки сердитий голос тітки. — Я борщу зігріла, сьорбай іди, поки не захолонув.

Олександра мовчки сіла до столу, відчувши, що зголоділа, зі смаком попоїла борщу, а потім кинула на тітку швидкий винуватий погляд.